УДК 398

И.Г. Закирова,
Г.Г. Гыйлемҗанова

ТАТАР МУЗЫКАСЫ ҺӘМ ФОЛЬКЛОР БЕЛГЕЧЕ ИЛГИЗ КАДЫЙРОВКА 85 ЯШЬ

В декабре 2024 года свой 85-летний юбилей отмечает известный этномузыколог, собиратель татарского фольклора, автор книг по музыкальному фольклору сибирских татар Ильгиз Кадыйров. В статье приводится фрагмент из его будущей книги об экспедициях к сибирским татарам, основанной на воспоминаниях автора.

Ключевые слова: Ильгиз Кадыйров, татарская фольклористика, татарское музыкально-поэтическое творчество, наследие сибирских татар.

In December 2024, the famous ethnomusicologist, collector of Tatar folklore, author of books on the musical folklore of the Siberian Tatars Ilgiz Kadyrov celebrates his 85th anniversary. The article contains a fragment from his future book about expeditions to the Siberian Tatars, based on the author's memoirs.

Keywords: Ilgiz Kadyrov, Tatar folklore, Tatar musical and poetic creativity, the heritage of the Siberian Tatars.

Декабрь аенда танылган музыкасы белгече, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре Илгиз Шәфыйк улы Кадыйров үзенең 85 яшьлек юбилеен билгеләп уза.

Илгиз Кадыйров – гомерен халык музыкасын өйрәнүгә багышлаган кеше. Ул үзе белән болай дип таныштыра: «Мин – Себер татарлары музыкаль-поэтик иҗатын җыючы. 1968–1977 елларда Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтының фольклор секторында эшләгән дәвердә Омск, Төмән, Новосибирск, Томск һәм Кемерово өлкәләренә фәнни экспедицияләргә барып, 500 дән артык җыр-көйләрне язып алу бәхете миңа насыйп булды».

И.Ш. Кадыйров – кабинет галиме генә түгел. Ул дистәләгән экспедицияләргә чыгып, Себердә яшәүче милләттәшләребезнең музыкаль мирасын туплаган, аларны нотага салып, яңадан халыкка кайтарган кеше. Бүгенге көндә ул – халык музыкасы, бигрәк тә Себер татарлары музыкаль мирасы буенча иң олпат белгечебез.

Галим күпсанлы экспедицияләр вакытында Себердә яшәүче милләттәшләребезнең гасырлар дәвамында җырлаган җырларын, уникаль мирасы булган дастан назымнарын, скрипка сарыннарын магнитофон тасмасына яздыра. Соңрак аларны нотага төшереп, яңадан халыкка кайтара, тикшереп-өйрәнеп, фәнни әйләнешкә кертә. Радио-телевидение һәм газета-журналлар аша, фәнни конференцияләрдә докладлар белән чыгыш ясап, бу уникаль моңнарны популярлаштыру һәм пропагандалау белән шөгыльләнә.

Аның эшчәнлеген немец галиме, академик В.В. Радловныкы белән чагыштыру да урынлы булыр. Әгәр бездә дистәләгән дастаннар турында мәгълүмат бар, аларның текстлары бүгенге көнгә килеп җиткән икән – В.В. Радловка рәхмәтлебез. Шушы ук дастаннарның яңгырашын күзаллыйбыз икән, бу – И.Ш. Кадыйров эшчәнлеге нәтиҗәсе. Татар халкының музыкаль эпик һәм лиро-эпик иҗаты сүз белән музыка берлегендә генә яши ала.

Илгиз Кадыйров соңгы елларда Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты белән фәнни хезмәттәшлеген яңартып җибәрде. Шушы хезмәттәшлекнең нәтиҗәсе буларак, экспедицияләр вакытында тупланган халык көйләренең ике җыентыгы дөнья күрде. Аларны саллы кереш мәкаләләр тулыландыра. Илгиз абый бүген дә актив эшли. Ул татар халкының лирик җырлары тупланган китабын тәмамлап килә. Уникаль хезмәт – татар халкының скрипка көйләреннән тупланган җыентык мөхәррирләр кулында. Соңгысы экспедицияләр вакытында тупланган язмаларны тыңларга да мөмкинлек биреп, куар-кодлар белән әзерләнә.

И.Ш. Кадыйровның басмага әзерләнә торган бу хезмәтендә Себернең татарлар яшәгән авыллары, информантлары турында сүз бара, бу язмаларда ул үзенең юлдашларын, бигрәк тә фольклорчы галим Ф.И. Урманчеев белән сәфәрләрен искә төшерә. Әлеге язмалар, бер яктан, фольклорчы хезмәтен күзалларга мөмкинлек бирә. Икенче яктан, милләттәшләребез яшәгән Себер авыллары, Себер информантлары – борынгы җырларны белгән, дастан назымнарын көйләгән кешеләр – китеп барган буын, халык җырлары, фольклорның хәзергә кадәр сакланмаган жанрлары – могамнар, сарыннар һәм назымнар турында мәгълүмат саклый.

2023 елда Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты галимнәре Кемерово өлкәсендә яшәүче милләттәшләребезнең рухи мирасын өйрәнү максаты белән комплекслы экспедициядә эшләде. Экспедиция вакытында Юрга районы Кышлау, Сарсаз авылларында И. Кадыйров шушы авылларда язып алган көйләр дә кергән китапларны бүләк иттек, авылдашлары җырларын аудиоязмада тыңлаттык. Халык әби-бабайларының җырларын елый-елый тыңлады.

Илгиз абыйның басмага әзерләнә торган китабыннан Кышлау авылы, анда яшәгән информантлар турындагы өзек тәкъдим итәбез. Аның елъязмалардан һәм истәлекләрдән торган яңа җыентыгы киләче елга укучылар кулына барып җитәр дип өметләнәбез.

Илгиз Кадыйров. Фольклорчы көндәлегеннән

25 сентябрь, 1969 ел.

Яуштәдән көндез чыгып киттек. Нижнийдагы катерга 5 минутка соңга калганмын. Озак көттем икенчесен. Суда бару рәхәт. Киттем такси белән автовокзалга. Машина юк. 17.30 Томск-Бийск поездына утырдым. Юргага төнлә килеп төштем. Гостиницада кундым.

27 сентябрь.

Юрга чибәр генә, чиста шәһәр. Көн салкынча. Горкомга барып килдем. Барганда икенче юл белән киткәнмен. Бер шофёр Кышлау юлына китереп куйды. Кышлауның сөт ташучы машинасында матраслар өстендә килдем. Анда яхшы гына квартира таптым.

27 сентябрь.

Кичә Гафур бабай белән очрашу турында сөйләшеп куйган идек. Бүген очраштык. Себердә мин язып алган җырчыларның иң-иң өлкәне ул – 87 яшь аңа! Мине бик яхшы каршылады. Янда энесе Шулаяков Сөнгатулла абый (1900 елгы). Бер-берсенең сүзен хуплап, бер-берсенә көч биреп торалар.

Иң беренче итеп Гафур абыйның «Кыз озату җырын» яздырдык.

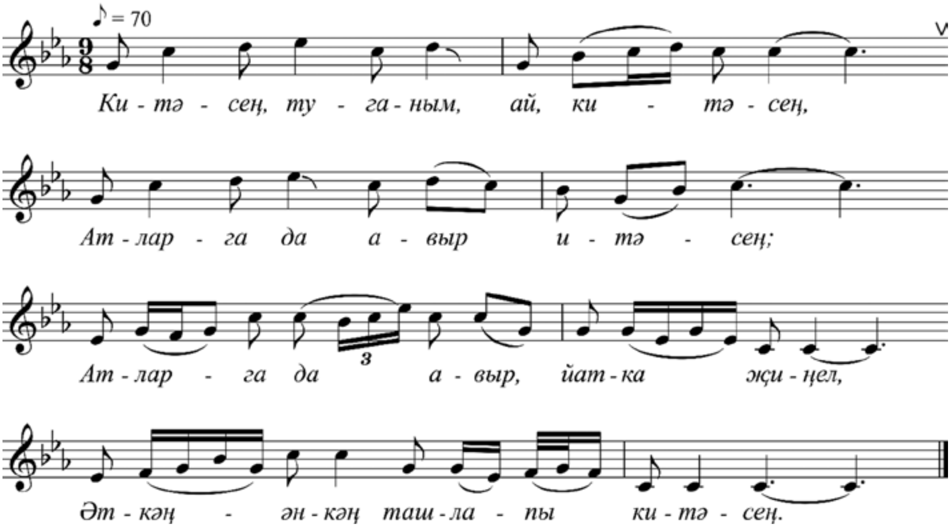

Китәсең, туганым, ай, китәсең,
Атларга да авыр итәсең.
Атларга да авыр, йатка җиңел,
Әткәң-энкәң ташлапы китәсең.
Өстеңдә лә кигән күлмәгеңне
Керләнсә дә салып җуарсың;
Әткәң берлән энкәң исеңә төшсә,
Аулак җиргә чыгыпы җырларсың.

Мин бу җырны беренче мәртәбә Новосибирск өлкәсенең Чаны районы Белехте авылында Йосыпова Шәмсенур ападан (1950 елгы) 1968 елның көзендә «Тамчы тама» исеме белән язып алган идем. Шәмсенур апа миңа бу җырның Кемерово өлкәсендәге Кышлау һәм Эскәтем авылларында җырлауларын да әйткән иде. Һәм менә быелгы көзге экспедиция шушы җырны ачыклау өчен махсус рәвештә оештырылды да.

Гафур һәм Сөнгатулла абыйлар миңа бер киңәш бирделәр. Бу җырны күрше Эскәтем авылыннан Сәгыйрь абый Таминдаров яхшы белә икән. Тик ул хәзер …. Казанда яши! Алар миңа Сәгыйрь абыйның адресын бирделәр. Һәм без аның белән күрештек тә.

Гафур абыйның икенче җыры – «Ишек бавы җыры». Бу җырның икенче исеме «Кийәүне кыз куйнына кертү җыры».

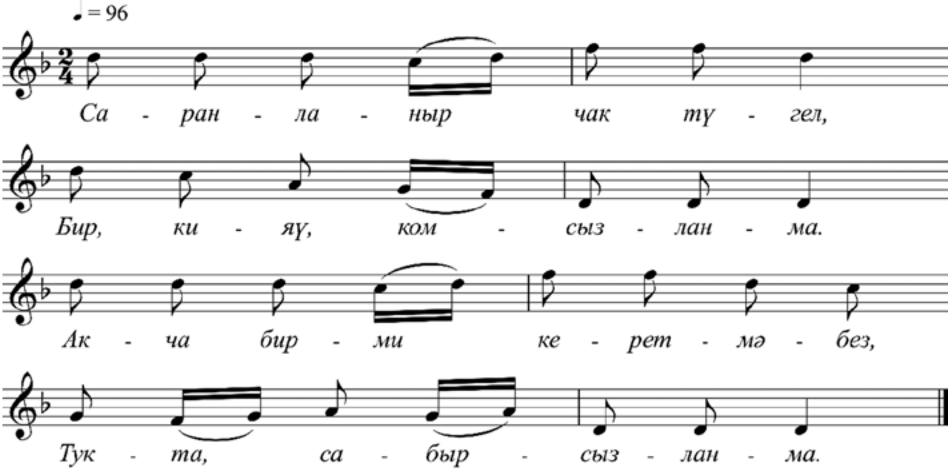

Җиңгәләр: Саранланыр чак түгел,
Бир, кияү, комсызланма;
Акча бирми керетмәбез,
Тукта, сабырсызланма.

Бирсәң бир син күп безгә,
Без риза түгел азга.
Йаудыр көмеш-алтын безгә,
Бакыр төрмә кәгазьгә.

Егетләр: Урамнарда үтәргә,
Коймаң биек сүтәргә.
Җырны озак җырлатмагыз,
Төннәр кыска көтәргә.

Пыяла шкаф эчләрендә
Пешкән алма тәгәри.
Оҗмахтагы хур егете
Булмас кияү кадәре.

Сөнгатулла абыйның репертуары шактый киң: «Хуш, авылым» (С. Сәйдәшев җыры), «Саз» (Г. Тукай сүзләре), «Айбулган Хәлил җыры», «Көй», «Кызны озату җыры», «Хатынымны аердым», «Ак тирмәләр», «Зәйнәбем – Майтабым», «Кама буйлары» *(бу җырны Сәгыйрь абыйга тапшырырга!)*

Гыйззелбанат

Томскийның параходы
Күрмәдем күмелгәнен.
Күтәрелми күңелләрем,
Кыскадыр гомерләрем.

Гыйззелбанат, яулыгың!
Уйнамыйсың да көлмисең,
Әллә йукмы саулыгың?

Я, кем әйтер икән миңа – Илгиз себер татарларына хезмәт итмәде дип!

Закирова Илсөяр Гамил кызы,
филология фәннәре докторы, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының халык иҗаты бүлеге баш фәнни хезмәткәре

Гыйлемҗанова Гөлназ Гыйльфан кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Сәнгать белеме үзәге фәнни хезмәткәре